

И ЕДИН ЕПИЛОГ, НО НЕ ЕПИТАФ ЗА ЕЗИКОВАТА КУЛТУРА

AN EPILOGUE BUT NOT AN EPITAPH ON LANGUAGE CULTURE

The purpose of this essay is to summarize the ideas emerging from the texts in the section on Language Culture published in this issue.

През 70-те и 80-те години у нас се заговори много активно за езиково строителство и изразът „езикова култура“ се споменаваше много често. Дори през 1978 г. се проведе Първата национална конференция по езиково строителство. И тя си остана и последната. Тогава много от филолозите вярваха, че е възможно „дирижирането“ на книжовния език. Такова беше и продължава да е мнението и на голяма част от обществото и днес. В средата на втората половина на ХХ в. това отговаряше до голяма степен на обществената обстановка у нас. Тогава училището не предвиждаше по-различно от днешното обучение по роден език. Ситуацията обаче беше напълно различна от днешната, но пък и училищната дисциплина беше „железна“. Обществото не беше заливано от всички страни с езиков, правописен и пунктуационен „брак“. В издателствата, вестниците и списанията имаше школувани редактори, коректори и стилисти, които като „горгони“ бдяха над правописа, пунктуацията и стила на всичко, което се отпечатваше на хартия. По радиото и телевизията се явяваха пак само школувани в публично говорене хора. А тези, които не владееха изкуството на спонтанното говорене пред публика, получаваха текста написан – пак езиково и стилово обработен – и го прочитаха. За да се опише тогавашната ситуация, трябва да се добави и проблемът с тематичното табу: медиите не бяха пълни със скандали, не се ровеше из личния живот на известни личности, за да се изважда на показ „мръсното им бельо“, не можеха да се срещнат цинизми в изписани с огромни букви заглавия и в самите текстове и т.н. Това беше тогава.

Ако разгледаме тома „Проблеми на езиковата култура“ (1980), събрал материалите от споменатата по-горе конференция, можем да открием главните теми, вълнували умовете на филолозите тогава. Ако хвърлим един поглед дори само на заглавията, ще установим (с учудване?!), че те сякаш са писани сега. Ако си мислим, че заглавията ни заблуждават, и се зачетем в текстовете, ще се убедим в правотата на това твърдение. 33 години от конференцията, а положението в много от случаите не само в детайли, но и като цяло си е все същото. Е, там го няма заблуждаващият израз „език на промяната“, надничаш от различни текстове, интерпретиращи ситуацията от началото на 90-те години

насам. Защо заблуждаващ? Защото всъщност езикът си е един и същ – всичко, което е било преди това, го има и след това (като изключим новопоявилите се, за да обозначат новите реалии, думи), защото книжовният език е неразрушимо единство от писана и устна реч. Обаче тогава – на границата между 80-те и 90-те години – паднаха тематичните табути. Сега вече виждаме написани във вестниците и книгите всякакъв вид цинизми, по билбордовете намираме с едри букви изписани реклами как да се продължи ерекцията, не само в жълтите медии се ровят из интимния живот и спалните на проминенцията, по телевизионните екрани по всяко време се слагат едни червени точки, но децата си гледат онова, от което бузите на родителите им се зачервяват, различните ток шоути приличат по-скоро на порно предавания, в които с цветист език се взима на подбив всичко, и т.н., и т.н. Да не говорим за правописа и пунктуацията.

Да се върнем отново на темата „езикова култура“. В споменатия том се открива едно заглавие, което точно определя състоянието на нашия книжовен език – тогава и днес: „Книжовноезикови норми в процес на устройство“. Усещането за прозрение обаче ни напуска още на първата страница. Там един такъв добър и реалистично мислещ познавач на българския език, какъвто е Петър Пашов, говори на цели 3 страници за съгласуването на глаголните форми при изразяване на т.нар. „учтивост“. Изречението „Мисля, че постепенно все по-определено се налага нормата ..., че причастията на -л се поставят в мн.ч. ..., докато причастията на -и и -т са в ед.ч.“ доста ярко контрастира със следващото изречение: „Това правило трябва да се спазва и при съседство на деятелно, страдателно причастие и прилагателно“ (стр. 38). Къде тук е контрастът? В първото изречение е изразена разсъдъчност, говореща за логически направен извод, докато второто изречение с това „трябва“ ясно показва увереност в правотата на твърдението и дори задължителност на описаната употреба. Ако се върнем още няколко години назад, ще намерим най-ранното описание на това „правило“, направено от Л. Андрейчин в „Езикови тревоги“ (1973). То ще бъде повторено от П. Пашов и в „Българска граматика“ (1999, стр. 154). Ако направим справка с т.нар. „академична граматика“ („Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. 2.: Морфология“, 1983), с учудване ще установим, че там няма да намерим нищо по въпроса. Ако пък се ослушаме и огледаме днес, ще установим пълната свобода на употреба: обикновено и деятелните, и страдателните причастия, и прилагателните се съгласуват или само в единствено, или само в множествено число. Почти няма да се открие случай, в който да се спазва цитираното „правило“. А ако се позовем на теорията на книжовните езици, много бързо ще разберем причината, което обаче не правят т.нар. „кодификатори“, съветващи от телефона за езикови справки на Института за български език в духа на посоченото „правило“. Сигурно внимателният читател е забелязал, че за трети път слагам думата *правило* в кавички.

Така е, защото не смятам, че в случая може да се говори за действително правило. Това е едно умозрително формулирано, но нереалистично заключение на двама забележителни български филолози, което днес безкритично е сочено като правило. Ще припомня израза, цитиран по-горе: „книжовноезикови норми в процес на устройство“. Точно за това става дума. Тази норма все още не е избистрена в обществената практика, т.е. все още не се е стигнало до норма. И затова е напълно неправилно този случай да се сочи за норма и да бъде кодифициран. Още по-малко е правилно, дори е нелегитимно, в изпитните тестове за матурата да се дават задачи, искащи „правилния“ отговор на въпроса за това съгласуване – обичайна практика при досегашните матури, където направо „задължително“ присъства такъв въпрос.

Спях се на този единствен пример, но мога да направя каталог от десетки и стотици случаи, където книжовноезиковите норми са в процес на устройство и където преждевременната кодификация е вредна.

Досега наблегнах само на езиковата страна на езиковата култура. Това само по себе си не е достатъчно. Във въведението към блока посочих, че граматическата правилност, фонетичната и лексикална точност, уместният синтаксис и стил не са достатъчни. Езиковата култура е интегрална характеристика на езиковата личност на индивида и на обществото и тя не е само култура на езиковия изказ. Каквото е обществото, такава е и отделната личност, каквото е мисленето, такава е и езиковото му облекло. Затова институциите трябва сериозно да се замислят и да вкарат в действие единствения инструмент за формиране на езиковата култура. Това е образованието, училището, университетът. Там подрастващите *трябва да научат* не само граматическите термини за отделните езикови явления, а *трябва да се научат* да създават устни и писмени текстове, да водят дискусия, да изслушват събеседника си, не само *да слушат* чуждото мнение, но и *да го чуват*, да могат да излагат мислите си гладко както в интимния си кръг, така и пред публика и т.н., и т.н. И още нещо много важно: езиковата култура е духовна и физическа дисциплина. Дисциплина е и образованието – личностна и колективна. А заниманията по роден език трябва да станат интересни и ефективни и под формата на целенасочени упражнения за придобиване преди всичко на умения да обхващат целия период на ученическия живот. Училището не трябва да е място, където децата се тъпчат със знания (голямата част от които излишни!!!), а да бъде мястото за възпитаването на тяхната езикова личност чрез развиване на езиковата и общата им култура. Добре формираната езикова личност влияе впоследствие върху медиите, върху държавните институции, върху самите учители и университетски преподаватели, върху целия живот. И после кръгът се завърта от само себе си. Езиковата култура е характеристиката на всяка всеотстранно развита езикова личност и на всяко съвременно общество.

БОЯН ВЪЛЧЕВ